

DIN NOU DESPRE CUVINTELE VECHI GRECEȘTI PĂTRUNSE ÎN MOD
INDIRECT ÎN LIMBILE BALCANICE

Cristina-Valentina Dafinoiu
Universitatea Ovidius Constanța

Old Greek lexical items indirectly borrowed by Balkan languages (Abstract)

This study Again about old Greek lexical items indirectly borrowed by Balkan languages outlines the evolution of some words of old Greek origin that indirectly entered the Balkan languages. We focused on those elements which exist in all four Balkan languages: Albanian, Bulgarian, Romanian and Serbian.

It must be mentioned that this indirect way in which old Greek words penetrated the lexicon of Balkan languages was encouraged by the spread, in the Balkan Peninsula, of Latin, and later, Old Slavonic. The paper consists of a list of words analyzed in alphabetic order, following the Greek alphabet organization. We studied the evolution in the Balkan languages of some words such as: 'ἀγγελος, 'αγίασμα, 'Αδης, βασιλεύς, βούβαλις, δάσκαλος, σχολή, σιμόρνα, φασόλιν, φελλί, ώτος, etc.

Se cunoaște foarte bine faptul că în trecutul istoric îndepărtat, limba greacă a jucat, de-a lungul a sute de ani, un rol foarte important în spațiul balcanic; fiind purtătoarea unei mari civilizații, ea a influențat toate limbile din Balcani, atât în mod direct, prin legăturile nemijlocite cu popoarele autohtone din nordul peninsulei, cât și indirect, prin mijlocirea altor populații. Ne propunem în continuare să urmărim evoluția unor elemente vechi grecești intrate în mod indirect în limbile vorbite astăzi în spațiul balcanic.

Metoda folosită este cea a studiului comparativ al celor patru limbi balcanice: albaneza, bulgara, româna și sârba. Am luat ca punct de plecare cuvintele vechi grecești și am încercat să urmărim, acolo unde izvoarele istorice și lingvistice permit acest lucru, felul în care s-au transmis ele celorlalte limbi. Dintr-un număr impresionant de cuvinte care se pretează discuției noastre, ne-am limitat analiza la acele cuvinte edificatoare în exemplificarea modului indirect de pătrundere a termenilor grecești în toate limbile balcanice. Această modalitate indirectă de pătrundere a cuvintelor vechi grecești a fost favorizată în special de circulația la un moment dat, a două mari limbi de cultură, latina și mai târziu slava veche. Vocabularul limbilor balcanice cuprinde un număr considerabil de cuvinte de proveniență veche grecească, pătrunse atât pe cale directă cât și pe cale indirectă, dar ele nu sunt atât de numeroase încât să modifice ramura de apartenență la i.e. a vreunei limbi. Din punctul de vedere al structurării materialului, am optat pentru forma unei liste de cuvinte descrise în ordine alfabetică; am respectat organizarea alfabetului limbii grecești, limba din care provin cuvintele analizate. Acolo unde acest lucru a fost posibil, pe

lângă prezentarea evoluției unui cuvânt în limbile balcanice, am menționat și epoca de pătrundere a respectivului cuvânt într-una sau mai multe dintre limbile balcanice.

Nu toate cuvintele vechi grecești care au pătruns la un moment dat într-una din limbile balcanice trebuie regăsite, în mod obligatoriu și în celelalte; acest lucru presupune o evoluție proprie a fiecărei limbi balcanice, cu o istorie aparte. Există însă și cuvinte de proveniență grecească, ce se regăsesc în toate limbile balcanice; ele constituie obiectul cercetării noastre. Înainte de venirea romanilor, Peninsula Balcanică era stăpânită de traci și iliri în partea ei nordică și de eleni în cea sudică; între vechii greci, purtători ai unei mari civilizații, și aceste popoare autohtone, contactele lingvistice directe nu au fost puternice; legăturile cu grecii au fost mai strânse în zonele Pontului Euxin și pe cursurile râurilor, căci ocupația de bază a elenilor era comerțul¹.

În primele secole ale erei noastre, o dată cu expansiunea Imperiului roman, spre răsăritul Europei, întreaga situație politică, administrativă, economică dar și lingvistică a zonei balcanice a cunoscut o nouă eră; romanii au impus autohtonilor limba și cultura lor, dar și ei au preluat la rândul lor, elemente specifice populațiilor din acest spațiu. Peninsula Balcanică a fost împărțită în două zone de civilizație: pe de o parte zona romană, cuprinzând bazinul dunărean și teritoriile care se întindeau până la Marea Neagră și Munții Balcani (Haemus), iar pe de altă parte zona grecească, care cuprindea teritoriile de la sud de Skopje, vest de Sofia (Serdica), și sudul Munților Balcani, până la Marea Neagră. Nu se poate vorbi însă de o frontieră bine stabilită între lumea romană și cea grecească, inscripțiile dovedind că au existat și zone bilingve.²

În zona de influență grecească, în sudul Peninsulei Balcanice, chiar dacă sub aspect teritorial grecii au cunoscut stăpânirea romană, din punct de vedere cultural latinii au fost asimilați de eleni.

În zona de civilizație romană, în nordul spațiului balcanic, influența grecească se va manifesta și în secolele următoare, dar în mod indirect, prin mijlocirea limbii latine, vorbite de romanii cuceritori. Limba latină a preluat și a dus mai departe o serie de termeni grecești aparținând sferei culturii, în timp ce limba greacă a preluat din latină în special cuvinte din domeniul administrației și armatei, acolo unde romanii erau net superiori elenilor. De remarcat este faptul că majoritatea termenilor grecești pătrunși în limbile balcanice prin filieră latină păstrează sistemul de accentuare specific limbii latine, care îl înlocuiește pe cel grecesc.

¹ Rosetti, *ILR*, 35; Densusianu, *ILR*, 234.

² Rosetti, *ILR*, 36.

Mult mai numeroase sunt însă pentru limbile balcanice, împrumuturile din greaca bizantină, deoarece stăpânirea Imperiului bizantin s-a manifestat pe o perioadă lungă de timp; majoritatea acestor termeni aparțin sferei bisericesti și celei a comerțului.

În Evul Mediu, influența civilizației grecești în Balcani a fost covârșitoare; ea s-a manifestat asupra tuturor popoarelor care după 395 (o dată cu împărțirea Imperiului roman între cei doi fii ai împăratului Theodosius) au căzut în sfera de influență a Imperiului roman de răsărit. În secolul al VIII-lea, limba greacă devine limba oficială în imperiu, „singura limbă a romanilor”.³

Al. Rosetti arăta că „elenizarea bulgarilor și a sârbilor și pătrunderea limbii grecești în noile state sud-slave a avut drept urmare, mai târziu, răspândirea civilizației grecești în întreaga Peninsulă Balcanică, chiar în regiunile situate în afară de sfera de expansiune a elenismului, ca țările românești nord-dunărene”⁴.

Contactul dintre slavi și populația romanizată din provinciile dunărene a avut loc atât la nordul cât și la sudul Dunării. Slavii își continuă drumul nu numai spre vest ci și spre sudul Peninsulei Balcanice, ajungând astfel pe teritoriul de limbă greacă și venind în contact direct cu grecii. Mărturie a drumului lor stau toponimele de origine slavă din Grecia. O parte a populației slave s-a deplasat spre alte zone preluând cu ea o serie de termeni de origine grecească, în timp ce slavii rămași aici au suferit o puternică influență grecească, ce s-a finalizat prin elenizarea acestora, începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al VIII-lea. În acest mod se explică de ce elementele slave meridionale din neogreaca de azi prezintă tratamente arhaice, pe când împrumuturile slave din română sunt mai recente; în provinciile dunărene, pătura de elemente slave pătrunse în primele timpuri, a fost în permanență reînnoită, astfel încât pronunțarea cuvintelor a fost tot timpul readaptată la pronunțarea curentă.⁵

În albaneză, influența slavă a fost de la început mai puțin intensă, albanezii nefiind în primele timpuri în contact cu lumea slavă; în genere, elementele grecești mijlocite de slavă au pătruns în albaneză după secolul al X-lea, dar există totuși cuvinte pătrunse înainte de acest secol.

De menționat este faptul că în primele perioade ale contactului dintre slavi și români, elementele slave pătrunse în limba română au avut un pronunțat caracter popular; elementele slave cărturărești pătrund mai târziu, în momentul construirii societății feudale.

Cuvântul vechi grecesc *ἄγγελος*, s.m., „înger” a intrat în latină sub forma *angelus* și de aici în română *înger*, s.m.⁶. Sensul primordial al cuvântului era cel de

³ Rosetti, *ILR*, 36.

⁴ Rosetti, *ILR*, 37.

⁵ Rosetti, *ILR*, 288.

⁶ Mihăescu, *Influența*, 56; **Densusianu**, *Istoria*; 104.

„sol, vestitor” și a intrat în latină prin filieră păgână, dar tot cu sensul religios. Cu sensul de „înger”, cuvântul e cunoscut abia din secolul al III-lea. *ἄγγελοι* erau divinități mici care păzeau intrările pe unde urma să treacă sufletele spre a ajunge la divinitatea supremă⁷. G. Murnu opta pentru o proveniență din slavă a termenului, opinie neîmpărtășită de S. Pușcariu, Candrea-Densusianu, Al. Ciorănescu; acestei ultime opinii ne aliniem și noi⁸. Din latină cuvântul intră și în albaneză *engjëll*⁹. Din greacă, cuvântul trece mai târziu în slava veche sub forma *ангелъ* și *аньгелъ*, fiind apoi moștenit de bulgărescul *ангел* s.m. și de sârbescul *anđeo* s.m.¹⁰

Medio grecescul *ἁγίασμα*, s.n. cuvânt aparținând terminologiei bisericești, răspândit în multe limbi ale Europei de sud-est, desemna atât un „lucru sfințit”, cât și „apa sfințită” în ritualul creștin; cu al doilea sens s-a păstrat și în limbile balcanice unde a pătruns spre sfârșitul secolului al XVI-lea. Din greacă, cuvântul pătrunde în slava veche *аггасма*, apoi în albaneză *ajazëm*, s.m.; în bulgară *агуазма*, s.f.; în română *agheasmă*, s.f. cu variantele fonetice *aiazmă*, *iazmă*; în sârbă *adžijazma/ adijzma*, s.f. Bulgara cunoaște variante fonetice: *аязмо*, *аязма*, *язма*. În albaneză regăsim și forma *ajazmë*, s.f. cu metateză; pe lângă primul sens are și înțelesul de „sărbătoarea Bobotezei, ceremonia pregătirii pentru a boteza apele, la ortodocși”. Cuvântul a lăsat urme și în toponimia albaneză, el stând la baza numelui unui cartier din Shkodra, *Ajazëm*. Același cuvânt se recunoaște și ca denotație a unei boli, numită *ajasmët/* cu varianta *ajasmat*.¹¹

Infernul era denumit de greci prin termenul *Ἅδης* (*Hades, Ades*) „iad”. Slavii au dat acestui cuvânt și sensul de „otravă”, și au creat prin etimologie populară, un nou termen *ædĭ*. Din slavă cuvântul a trecut la bulgari *яд* dar și *ад*, s.m.; la sârbi *jad*, s.m.; la albanezi *jad*, s.m.. În română, *iad*, s.n. e atestat încă din secolul al X-lea d. H.¹²

Medio grecescul *ἁναφορά* s.f. cu sensul religios „prinos, dar, ofrandă” a trecut în textele slave vechi (*а*)*нафора* cu schimbarea sensului în „bucată de pâine sfințită care se împarte fiecărui creștin după terminarea slujbei”. Mai departe cuvântul a dat: *naforë*, s.f., în albaneză; *анафора*, s.f., în bulgară; *anafură* cu variantele *anaforă*, *nafură*, s.f., în română; *nafora*, s.f., în sârbă; cu același sens bisericesc. Popularitatea și răspândirea cuvântului pe o arie extinsă se explică prin aceea că obiectul respectiv (bucățița de pâine sfințită) venea în contact cu masele largi

⁷ Mihăescu, *op.cit.*, 56.

⁸ Pușcariu, *Limba*, 125; Candrea-Densusianu, *Dicționarul*, 859, *DER*, 425.

⁹ Çabej, *Studime*, 430; Mihăescu, *op.cit.* 56; Densusianu, *op.cit.*, 104.

¹⁰ *BER*, II,45; Tomici, *Dicționar*, I, 45.

¹¹ Mihăescu, *Influența*, 245; Sandfeld, *Linguistique*, 20, Murnu, *Studiu*, 2; Tomici, *Dicționar*, 33; Филипова, *Гръцки*, 68,74; Çabej, *Studime*, 132; *Fjalor*, 14; *DLRM*, 14.

¹² *BER*, I, 4; Mihăescu, *Influența*, 100.

de credincioși și ieșea din cercul ermetic în care rămâneau de obicei alți termeni similari¹³.

În greaca antică *εργάτης*, s.m. însemna „muncitor, lucrător pentru un stăpân” în sens general; mai târziu, în epoca bizantină, s-a produs asimilarea lui *ε* la *a* (după sec. al VI-lea d. H.), ajungându-se la fonetismul *αργάτης*, s.m.; sensul acestui cuvânt nou creat se specializează, desemnându-l acum, numai pe „muncitorul agricol, lucrătorul cu ziua”. Termenul a intrat în slava veche sub forma *argatin* „lucrător agricol, slugă, clăcaș”, de unde a trecut mai departe: *argat* și *ergat*, s.m. (dialectal, și posibil din neogreacă *argas/ ergas*) în albaneză; *аргатин* și *аргат*, s.m. în bulgară; *argat*, s.m. în română (atestat în secolele IX-XIII); și *argat*, *argatar* și *argatin*, s.m. (înv.) în sârbă. Cuvântul era specific relațiilor feudale din acele vremuri și a acoperit aproape întreaga arie de răspândire a culturii bizantine, trecând de la un popor la altul (termenul este cunoscut și de limbile turcă și ucraineană). Despre originea lui *argat* în limba albaneză, lingvistul Eq. Çabej afirma că „o proveniență dublă [a termenului], din greacă și turcă este de asemenea posibilă”¹⁴. Ne este greu să credem că termenul albanez ar putea fi de proveniență turcească, atâta vreme cât el se regăsește cu același sens în toată aria balcanică și este atestat în limbile balcanice într-o perioadă anterioară stăpânirii otomane. La albanezii din provincia Kosovo se înregistrează forma *argatar*, s.m. „lucrător cu ziua, argat”, din *argat* + suf. nume de agent *-ar*, după opinia noastră, datorat influenței limbii sârbe care-l prezintă pe *argatar* „argat”¹⁵.

Lexemul grecesc *βασιλικόν*, s.n. denumind „planta cea mai comună și mai apreciată dintre florile cunoscute tradițional în popor”¹⁶ reprezintă substantivarea formei de neutru a adjectivului (existent încă din greaca clasică) *βασιλικός,-ή,-όν* „regesc, regal, aparținând regelui, făcut pentru rege”¹⁷. Limba latină a împrumutat termenul sub formele *basilicum*, **basiliacum*; ultima formă explică fonetismele din sârbă *bosilji*, *bosiliak*, *bosiok*, s.m.; din bg. *босилек*, s.m. cu variantele dialectale *босиляк*, s.m. și *босилок*, s.m.; și din alb. *bozëljok*, s.m. și *borzilok*, s.m.¹⁸. Românescul *busuioc* a pătruns în limbă pe filieră bulgară, iar formele dialectale *bisioc* și *băsioc* sunt creații pe teren românesc. Derivarea directă a lui *busuioc*, s.n. (cu variantele dialectale amintite anterior) din grecescul **βασιλιακόν* propusă de C.

¹³ Ανδριώτης, *Τα ελληνικά*, 61; *DER*, 38; *DEX*, 37; Филипова, *Гръцки*, 130; Geagea, *Elementul*, 120; Mihăescu, *Influența*, 93; Младенов, *EP*, 6; Murnu, *Studiu*, 4; Tomici, *Dicționar*, II, 92).

¹⁴ Çabej, *Studime*, 74, 437.

¹⁵ Geagea, *Elementul*, 12, 112, 216; Mihăescu, *Influența*, 121; *BER*, I, 14; Филипова, *Гръцки*, 71; Murnu, *Studiu*, 6.

¹⁶ *DER*, 127.

¹⁷ *Λεξικό*, 358.

¹⁸ Mihăescu, *Influența*, 78; Tomici, *Dicționar*, I, 88).

Diculescu prin afirmația că „trecerea în *o* a lui *a* precedat de *i*, era un fenomen dialectal vechi grecesc” este greu de susținut, așa cum arată și Al. Ciorănescu în al său dicționar etimologic¹⁹.

Lat. *bubalus*, *-i* < gr. βούβαλος, βούβαλις s.m. „animal cu corpul și coarne mari, cu păr scurt”²⁰; din latină termenul a trecut în slava veche sub forma биволы. Din slavă cuvântul este moștenit de bulgară sub forma бивол, s.m. „bivol” și de sârbă sub formele *bivo* și *bivol*, s.m. „bivol”. În albanezul *buall*, s.m. „bivol”, cu rostirea moale a lui *l*, cu căderea lui *b* intervocalic, și cu pierderea terminației *-us*, recunoaștem tot forma *bubalus* din latină. În limba română, grecesul βούβαλος a generat două cuvinte care denumesc două animale diferite: pe de o parte, un termen moștenit, *bour* „taur sălbatic, care trăia odinioară și în țara noastră, socotit strămoșul direct al vitelor mari cornute” (din lat. *bubalus*); pe de altă parte, un termen pătruns în limbă prin intermediul slavei, *bivol* „vită cornută, asemănătoare bouului, cu păr alb sau negru, aspru și rar, cu coarne inelate întoarse spre spate” (din sl. биволы).²¹

Un alt cuvânt de origine greacă pe care-l cunosc toate limbile balcanice, și care aparține sferei culturale este δάσκαλος, s.m. cu sensul de „învățător”. Forma δάσκαλος, s.m. pentru mai vechiul διδάσκαλος, s.m. era uzuală în greaca bizantină, de unde termenul trece în slava veche *daskal*. Din slavă au fost preluate bulgărescul *даскал*, s.m.; sârbescul *daskal*, s.m.; albanezul *dhaskal*, s.m.; și românescul *dascâl*, s.m.. Pentru forma românească, de menționat este faptul că ea se datorează influenței celor două limbi slave, bulgara și sârba²².

Cuvântul δάφνη, s.f. „mic arbore din sudul Europei, cu frunze persistente, lucioase și aromatice și cu fructe ovale”, a cărui etimologie este necunoscută în greacă, are origine pelasgică; se presupune că forma primitivă este cea cipriotă sau thessaliană δούχνα. Acest cuvânt, derivat din i.e. **dhous*, denumea o “plantă cu miros specific”. Cuvântul este atestat în latină, *daphne* și *daphinus*, din care s-au dezvoltat *dafin*, s.m. din limba română; și *dóřina*, s.f. din limba sârbă, chiar dacă forma sârbească poate fi plauzibil explicată și printr-o evoluție nemijlocită din greacă. Formele *dafině*, s.f. din albaneză și respectiv *дафина*, s.f. din bulgară, presupun existența unor forme latinești **daphnus*/*daphna* după analogia sufixului *-nus*, *-na*²³.

Termenul εἰκών, s.n. (cu Ac. εἰκόνα, pronunțat astfel deja din greaca *koiné*) „obraz, față”²⁴ a trecut în slava veche sub formele *икона* și *икѣна* „imagine,

¹⁹ BER, I, 69; Diculescu, *Elemente*, 460-461; Mihăescu, *Influența*, 78; DER, 127.

²⁰ Ernout, *Dictionnaire*, 115; *Λεξικό*, 384.

²¹ Ernout, *Dictionnaire*, 115; BER, I, 14; Mihăescu, *Influența*, 79; DEX, 102, 108.

²² DEX, 260; Çabej, *Studime*, 416; Mihăescu, *Influența*, 124.

²³ BERI, 322; Diculescu, *Elemente*, 482.

²⁴ *Λεξικό*, 1010.

reprezentare picturală a diferitelor divinități sau a unor scene din religia creștină”; din slavă, cuvântul a ajuns apoi în bulgară *икона*, s.f., cu variantele dialectale *κόνα*, s.f. (în zona Vidin - Satul nou) și *куна*, s.f. (*кунизма*)²⁵, și în sârbă *ikona*, s.f.²⁶. Forma românească *icoană*, s.f. nu poate proveni din latină pentru că lat. *iconā* ar fi trebuit să dea un presupus **icună* (după legea fonetică potrivit căreia *ó > u*), ci din greacă, prin mijlocirea limbii slave. Cuvântul este atestat în inscripțiile dunărene în sec. al III-lea d. H, dar nu apare în izvoarele latinești decât în sec. al VI-lea. Ipoteza că alb. *ikonë*, s.f. ar proveni din greaca modernă nu se susține, întrucât forma rotacizată *korë*, prezentă în dialectul tosc al limbii albaneze, ne determină să vorbim de o prezență mult mai veche a cuvântului în această limbă²⁷.

În greaca antică, *θεμέλιον*, s.n. „temei, temelie, fundament” (< arh. *θεμο-* care răspunde unei complexe antroponimii < **dhe-mo-* derivat al verbului *τί-θη-μι/ τι-θέ-ναι*) e atestat din secolul al III-lea î. d. H.²⁸; termenul reprezintă substantivarea formei de masculin a adjectivului *θεμέλιος*, -α, -ο; sintagma *λίθος θεμέλιον* însemna „piatră de temelie, prima piatră care se pune la baza unei construcții”. Expresia *από θεμελίου* „din temelie” era frecventă în epoca lui Pericle și Tucicide. Termenul îl regăsim mai târziu într-o inscripție bilingvă din Tracia (238 d.H.): *οι πατρώοι θεμέλιοι* „temeliile părintești”, iar într-un document al mănăstirii Kutlumus de pe muntele Atos (1370) se spunea despre domnul Țării Românești, *επι τω εκείνου θεμελίων αὐτός ανοικοδόμηση* „pe temelia aceluia (așezământ) a zidit el însuși”. Prin urmare, formele *θεμέλιον*, *θεμελίον*, *θεμελίων*, atestate într-un răstimp de mai bine de două milenii cu accentul pe a doua sau pe a treia silabă, au fost destul de răspândite. Din greaca medievală, termenul *θεμέλιον* trece în slava veche *темели*, iar prin mijlocirea acestei limbi de cultură, la albanezi *themel*, s.m.; la bulgari *темел*, s.m.; la români *temei*, s.n. (cu sincoparea lui *l* intervocalic) și cu perechea lui, *temelie*, s.f. (atestat pe teren românesc în sec XVI, „stă dară numele celū vechiū ca un *temeiū* neclătitū” (Let.K. 26); se întâlnește în documente și cu sensul (în v.) de „grosul, partea principală a unei armate”, „era descălecată orda cu *temeiul* la un satū anume Brătulaniū” (Let.K. 317)), la sârbi *temelj*, s.m., cu genitivul *temelja*²⁹.

Grecescul arhaic *καλύβη*, s.f. „bordei, casă mică și sărăcăcioasă, adăpost provizoriu pentru oameni și animale, clădit din lemn, frunze sau iarbă” < verbul

²⁵ Филипова, *Гръцки*, 94; Младенов, *EP*, 220.

²⁶ Vasmer, *Die griechischen*, 66.

²⁷ BER, III, 342; Çabej, *Studime*, 546; Mihăescu, *Influența*, 94; Mihăilă, *Împrumuturi*, 146; Rosetti, *ILR*, 38; Murnu, *Studiu*, 29; Sandfeld, *Linguistique*, 21.

²⁸ *Λεξικό*, 750.

²⁹ Densusianu, *ILR*, 358; Geagea, *Elementul*, 12, 214, 216; Mihăescu, *Influența*, 124; Murnu, *Studiu*, 55-56; Philippide, *Originea*, 112; Tabacu, *Mic dicționar*; Roesler, *Die griechischen*, 577

καλύπτω „a ascunde”, cu sonanta $-\beta$ - în locul bilabialei $-\pi$ ³⁰; în greaca medie *καλύβη* trece în *καλύβα*, s.f. de la care au plecat cuvintele din limbile balcanice; termenul cunoaște o arie de răspândire mult mai mare, fiind regăsit și în turcă, *koliba*, *kaliba*, *kulübe*, în slovenă, cehă, poloneză, maghiară, *koliba*. *Καλύβα* a dat în sl.v. *КОЛИБА* de unde mai târziu în bulgară *колиба*, s.f.; în sârbă *koliba* și *koleba*, s.f.; în albaneză *kolibe*, și în română *colibă*, s.f.. Pentru limba română, cert este că, etimologic, *colibă* nu poate proveni direct din grecescul *καλύβα*, care ar fi dat în urma transformărilor fonetice de rigoare *călivă*, ci este împrumutat din bulgărescul *колиба*, unde pronunțarea *o* pentru *a* era un lucru firesc; după ce discută cuvântul, Al. Ciorănescu optează totuși pentru o origine necunoscută a românescului *colibă*³¹.

Substantivul grecesc de gen masculin *καλόγερος* „bătrân fericit” a intrat în slava bisericească cu forma *kaluger*, „monah”. Cuvântul aparținând vocabularului religios s-a răspândit o dată cu religia creștină și din slavă a fost moștenit de bulgară în *калыгер*, s.m. și de sârbă în forma *kaluđer*, s.m.. Termenul este atestat în albanezul *këlugar*, s.m., cu variantele dialectale *kallojer*, *kallogjër* și în românescul *călugăr*, s.m. „bărbat care a făcut legământ să ducă o viață religioasă ascetică și care trăiește într-o comunitate mănăstirească; monah”³². Vechimea lui *călugăr* pe teren românesc este atestată de numărul relativ mare de derivate și toponime: *Călugăreni*, *Călugări*, *Călugăru*, *Călugărei*, *Călugărița*³³.

În greaca antică „munca grea, efortul”, dar și „răsplata muncii” erau denumite prin termenul *κάματος*, substantiv masculin în $-os$; o dată cu evoluția la greaca bizantină, are loc o schimbare în ceea ce privește categoria gramaticală a genului acestui substantiv, care trece din clasa masculinelor în clasa neutrelor în $-ov$, *κάματος*, cu pluralul *κάματα*. Forma bizantină trece în slava veche *kamat*, de unde este moștenită de bulgară *камато* s. n. (substantivul își păstrează genul) și sârbă *камата* s.f.. În română s-a ajuns la forma *camătă* s.f., iar în albaneză la *kamatë*, s.f.. În limbile balcanice sensul s-a schimbat, cuvântul însemnând „dobânda percepută la sumele date cu împrumut”³⁴.

Grecescul bizantin *κάμηλος* s.m. și f. cu genitivul în $-ov$ avea aceeași formă și pentru masculin și pentru feminin și denumea „animalul rumegător mare, din Africa de Nord și din Asia, cu una sau două cocoșe pe spate, folosit la cărat poveri”;

³⁰ *Λεξικό*, 828.

³¹ *BER*, II, 556; *DER*, 226; Pușcariu, *LR*, 260; Rosetti, *Influența*, 43; Sandfeld, *Linguistique*, 18; Vasmer, *Die griechischen*, 79.

³² *DER*, 140; Филипова, *Гръцки*, 98; *Λεξικό*, 1241; Mihăescu, *Influența*, 96; Murnu, *Studiu*, 9; Tomici, *Dicționar*, 391.

³³ *Λεξικό*, 1241, Mihăescu, *Influența*, 96.

³⁴ Densusianu, *ILR*, 357; Sandfeld, *Linguistique*, 18; *DEX*, 150; *Fjalor*, 775; Vasmer, *Die griechischen*, 73.

lexemul a trecut în slavă sub forma kamili. Cuvântul este cunoscut în toate limbile balcanice, în care a fost mijlocit de slava veche. În limbile slave contemporane termenul a fost moștenit sub forma *камѡла*, s.f. în limba bulgară, și *kamila*, s.f. cu forma regională *kamilja*, s.f. în limba sârbă; în timp ce în română și albaneză, prin filieră slavă, grecescul *κάμηλος* a dat *cămilă*, s.f. și respectiv *kamillë*, s.f. cu varianta *gamilë*³⁵.

Grecescul mediu *κανών*, s.n. „dogmă, regulă, normă, penitență, chin, suferință” trece prin textele bisericești în sl.v. sub forma *КАНОНЪ/ КАНѢНЪ* și mai departe în bg. și sb. *канон*, s.m.; în alb. *kanon*, s.m.; în rom. *canon*, s.n.³⁶.

Forma bizantină *κεραμίδα*, s.f. „material de construcții de formă prismatică”, provenită din mai vechiul *κιραμίς* (la rândul lui din *κέραμος*, s.m.), a trecut în slava veche în *keramida*. Prin mijlocirea limbii slave, cuvântul intră în albaneză *keramidë/ qeramidhe*, s.f.; în sârbă *ceramida*, s.f. (cu varianta *ceremida*, s.f.); și în bulgară *керамида/ керемидα*, s.f.; iar din bulgară în limba română *cărămidă*, s.f.. Atât fonetismul bulgăresc *керемидα*, cât și cel sârbesc *ceremida*, prezintă asimilarea lui *e-a* la *e-e*.³⁷

„Cutiuța așezată în altar în care se păstrează cuminecătura rezervată celor care se împărtășesc în caz de boală, înainte de moarte” era denumită în greaca medie prin termenul *κιβωτός*, s.m. sau *κιβώτιον*, s.n.. Prin textele bisericești cuvântul trece în slavă sub forma *КИБОТЪ*; albaneza reține forma rotacizată *qivur*, s.m. cu sensul de „sicriu, raclă, coșciug, piatră de mormânt”; în bg. *кувом*, s.m. în rom. *chivot* (pl. *chivoturi* și *chivote*), s.n., acc. și *chivót*, în sb. *kivot* și *čivot* (bis.), s.m.³⁸

Vechiul grecesc *κιθάρα*, s.f. „instrument muzical cu coarde, care emite sunete prin ciupire sau lovire cu degetele” a fost împrumutat pe cale savantă de limba latină sub forma *cithara/-ae*. Cuvântul a trecut apoi mai departe la celelalte popoare din Balcani astfel că astăzi avem în albaneză *kitarë*, s.f.; în bulgară *кутара*, s.f.; în română *chitară*, s.f. cu varianta regională *ghitară*, s.f.; și în sârbă *gitara*, s.f. (în sârba veche este menționată și forma *kitara*, cu *k*)³⁹.

Κλήρος, s.m. și *κληρικός*, s.m. „totalitate preoților unei biserici, ai unei eparhii, preoțime”, termeni aparținând limbajului bisericesc, trec în latină sub forma *clericus*, *-a*, *-um*⁴⁰; în slavă sub forma *клеросъ* și *клерикъ*; în rom. parțial prin sl.⁴¹ și

³⁵ DEX, 150; Densusianu, *ILR*, 357; Mihăescu, *Influența*, 126.

³⁶ Ανδριώτης, *Τα ελληνικά*, 57; DEX, 132; Филипова, *Гръцки*, 100; Tomici, *Dicționar*, I, 394.

³⁷ BER, II, 336; Sandfeld, *Linguistique*, 18; Mihăescu, *Influența*, 122; DER, 151; Филипова, *Гръцки*, 105.

³⁸ Ανδριώτης, *Τα ελληνικά*, 57; DER, 185; DEX, 173; Филипова, *Гръцки*, 105; Tomici, *Dicționar*, I, 391; Torciu, *Dicționar*, 880; Vasmer, *Die griechischen*, 50.

³⁹ DEX, 172; Ermout, *Dictionnaire*, 184; Mihăescu, *Influența*, 37; BER, II, 395.

⁴⁰ Ernout, *Dictionnaire*, 189.

mai recent prin lat. (*DEX*, 186) *cler*, s.n. „preoțime”, var. (înv.) *clir*, *cliros*, este atestat din sec. al XVI-lea în documentele slavo române din care cităm „șindu-î înainte departe de Roma, cu tot *clirosul* Bisericeî” (*Let.K.* 117); în alb. *kler*, s.m. (colect.) „cler, preoțime”; în bg. *клирик* și *клирос*, s.m.; în sb. *kler*, s.m.⁴².

Vechiul grecesc *κρίνον*, s.n. stă la baza tuturor formelor din limbile balcanice ale cuvântului *crin*, s.m. „plantă ornamentală cu flori albe strălucitoare, în formă de pâlnie și cu miros foarte puternic” (*DEX*, 240). Din greacă, termenul trece în slava veche *krinu* și mai departe în bulgară *крин* sau *крино*, s.n.; și în sârbă *krin*, s.m.; în albaneză *krinë*, s.f.; și în română *crin*, s.m.. Forma din română, ar putea fi explicată din punct de vedere fonetic și ca un element vechi grecesc, dar lipsa unui contact direct în antichitate, între greci și populația romanizată de la nordul Dunării, precum și absența cuvântului în limba latină fac această interpretare puțin probabilă; cuvântul ne-a fost mijlocit ceva mai târziu de populația slavă⁴³.

În greaca veche, cuvântul *κύμα*, s.n. avea sensul general de „umflătură, abces”. Cu acest sens, termenul pătrunde în limba latină *cyma*. Din latină cuvântul a trecut în română *ciumă*, s.f. care-și schimbă sensul în „boală molipsitoare foarte gravă, pestă”; probabil că la acest sens s-a ajuns printr-o contaminare cu un alt sens al grecescului *κύμα*, care se folosea pentru a denumi o boală a plantelor „umflătură gălbuie la exterior, neagră la interior, ce creștea pe tulpinile plantelor îndeosebi când era vreme ploioasă”. Din latină cuvântul trece și în albaneză, *qimë/ qumë*, s.f., cu același sens ca în română. Cuvântul *ciumă* se regăsește și în limbile slave meridionale. Limba bulgară îl cunoaște pe *чума*, s.f.; iar limba sârbă datorează forma *ćuma*, s.f. influenței limbii române. Nu împărtășim mențiunea că „mai plauzibilă pare etimologia turcă” a cuvântului *ćuma* din limba sârbă, care apare la D.Gămulescu⁴⁴.

Originea grecească a termenului alb. *livadh*, s.m.; bg. și sb. *ливада*, s.f.; rom. *livadă*, s.f. „întindere de pământ pe care se lasă să crească iarbă pentru cosit sau pentru pășunat” (*DEX*, 578) nu este pusă la îndoială pentru nici una din limbile balcanice actuale; însă, despre modalitatea de pătrundere a medio grecescului *λιβάδιον*, s.n. (< gr. v. *λίβάς* „apă stătătoare, dar și râușor” < **λιψ* „curent, curs de apă, râușor” (*Λεξικό*, 1014)) în aceste limbi păreri sunt împărțite; unii lingviști (cărora ne aliniem) susțin că limbile balcanice datorează termenul mai sus menționat, unui intermediar slav *ЛИВАДА* (de unde se păstrează genul feminin în bg., rom., sb.)⁴⁵,

⁴¹ *DER*, 213; Murnu, *Studiu*, 14.

⁴² *DER*, 212; Murnu, *Studiu*, 14; Филипова, *Гръцки*, 108.

⁴³ *BER*, II, 13, Densusianu, *ILR*, 230; Mihăescu, *Influența*, 73.

⁴⁴ Diculescu, *Elemente*, 477-478, Gămulescu, *Influențe*, 35.

⁴⁵ *DER*, 473; *DEX*, 578; Miklosich, *Lexicon*, 336; Pușcariu, *Limba*, 260; Vasmer, *Die griechischen*, 91.

în timp ce alții optează pentru o influență directă din medio greacă, posibilă⁴⁶. În rom. termenul *livadă* mai primește un alt sens, neregăsit în celelalte limbi balcanice, acela de „suprafață de teren plantată cu pomi fructiferi”.

Prin *λίτρα*, s.f. se înțelegea în textele vechi grecești dar și în cele bizantine, în primul rând, „o măsură de capacitate sau de greutate, egală cu aproximativ o treime dintr-un litru sau kilogram”; cuvântul se folosea în sfera comerțului și a pătruns la slavi sub forma *litra*. Din slavă, termenul trece mai departe la bulgari *lumpa*, s.f. (dialectal *lumpe*), la sârbi *litra* ,s.f.; la albanezi *litrë*, s.f. și la români *litră*, s.f.. În bulgară au existat și forme mai vechi *лиѣра* și *лѣтър*⁴⁷.

Latinescul *magus*, preia forma grecească *μάγος*, s.m. „vrăjitor”. Din latină, termenul se răspândește pe întreg spațiul balcanic astfel că îl regăsim astăzi în toate limbile balcanice: *mag*, s.m. în albaneză; *маг*, s.m. în bulgară; *mag*, s.m. în albaneză; și *mag*, s.m. în română. În limba română, dintr-un lat.**admagire*, rezultat din *ad+magire* s-a născut verbul (*a*) *amăgi*. Bogăția derivatelor de pe teren românesc dovedesc vechimea acestui cuvânt.⁴⁸

Grecescul antic *σχολή*, s.f. a intrat în latina timpurie sub forma *schola*, -ae și se păstrează în inscripțiile pe piatră din Dacia, Panonia Inferioară și alte provincii romane. Cuvântul este cunoscut de toate limbile balcanice: de albaneză *shkollë*, s.f.; de bulgară *школар*, s.m.; de română *școală*, s.f. (cu manifestarea legii fonetice conform căreia în cuvintele de origine latină *o* se diftonghează la *oa*) și de sârbă *škola*, s.f.⁴⁹.

Vechiul grecesc *σμύρνα*, s.f. (atestat la Herodot) denumea „rășina aromatică extrasă din scoarța unui arbore exotic”; ea ardea răspândind un miros plăcut și putea fi folosită în medicină și în ritual; cuvântul a trecut în latină dar nu a supraviețuit în limbile romanice apusene. Din greacă cuvântul trece în slava veche *smirĭna*, de unde avem în limbile slave actuale: o formă dialectală *змурна*, s.f. (cu sonorizarea consoanei surde inițiale *s*) și una populară *измурѣна*, s.f. în bulgară; și *izmirna*, s.f. cu sensul de „tămâie” în sârbă; albaneza cunoaște și ea termenul *mirrë*, s.f.; iar româna îl are pe *smirnă*, s.f..⁵⁰

Din medio grecescul *φασόλιν/φασούλιν*, s.n. atestat în secolul al X-lea, s-a ajuns în slavă la forma *fasulĭ*; din slavă cuvântul a intrat în bulgară *фасул*, s.m.; în sârbă *pasulj*, s.m.; în albaneză *fashulle*, s.f. și în română *fasole*, s.f.⁵¹.

⁴⁶ Murnu, *Studiu*, 33; Pascu, *Etimologii*, 58.

⁴⁷ *BER*, II, 433; *DEX*, 578; Mihăescu, *Influența*, 118.

⁴⁸ *BER*, III, 597, 602; Mihăescu, *Influența*, 48.

⁴⁹ Ernout, *Dictionnaire*, 865; Mihăescu, *Influența*, 37.

⁵⁰ Mihăescu, *Influența*, 95; *BER*, I, 647; Tabacu, *Mic dicționar*, 342.

⁵¹ Geagea, *Elementul*, 144; Mihăescu, *Influența*, 176.

BIBLIOGRAFIE SI ABREVIERI

- Ἀνδριώτης, *Ta ελληνικά*: N.Π. Ἀνδριώτης, *Ta ελληνικά στοιχεία της βουλγαρικής γλώσσας. Ἀρχεῖον του Θρακικοῦ λαογραφικοῦ και γλωσσικοῦ θησαυροῦ*, Αθήνα, 1952.
- BER: ****Български етимологичеи речник*, София, vol.I, 1971, vol.II, 1979, vol. III, 1986.
- Çabej, *Studime*: Eqrem Çabej, *Studime etimologjike në fushë të shqipes*, II, A-B, IV, DH-J, Tiranë, 1976, 1996.
- Candrea-Densusianu, *Dicționarul*: Candrea, I.A., Densusianu, Ov, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1907-1914.
- Densusianu, *ILR*: Ov. Densusianu, *Istoria limbii române*, I-II, Paris, 1901- 1938.
- DER: Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 2002.
- DEX: ****Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1998.
- Diculescu, *Elemente*: C. Diculescu, *Elemente vechi grecești din limba română*, în *Dacoromania*, IV, 1924-1926.
- Ernout, *Dictionnaire*: Alfred Ernout, *Dictionnaire étymologique de la langue latine, histoire du mots*, Paris, 1932.
- Fjalor*: *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë, 1980.
- Филипова, *Гръчки*: М. Филипова-Байрова, *Гръчки заемки б съвременния български език*, София, 1969.
- Gămulescu, *Influențe*: D. Gămulescu, *Influențe românești în limbile slave de sud*, I, *SÎRBOCROATA*, București, 1983.
- Geagea, *Elementul*: Chr. Geagea, *Elementul grec din dialectal aromân*, în *Codrul Cosminului*, VII, 1931-1932.
- Giuglea, *Elementul*: Gh. Giuglea, *Elementul vechi grecesc în limba română*, în *Dacoromania*, X, 1943.
- Graur, *Cuvinte*: Al. Graur, *Cuvinte înrudite*, București, 1968.
- Hasdeu, *Etymologicum*: B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae. Dicționarul limbii istorice și populare a Românilor*, tom I-II 1887, tom III, 1893, 4 vol. (a-bărbat), București, 1970.
- Λεξικό: *Λεξικό της νέας ελληνικής γλώσσας*, Αθήνα, 1998.
- Let.K: *Cronicele sau Letopiseștele Moldaviei și Valahiei*. Ediția a II-a, de M. Kogălniceanu. Tom. I. București, 1872.
- Meillet, *Linguistique*: A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, Paris, 1948.
- Mihăescu, *Influența*: H. Mihăescu, *Influența grecească asupra limbii române*, București, 1966.
- Mihăescu, H, *La romanité*: H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, București, 1993.
- Mihăilă, *Împrumuturi*: G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română. Studiu lexico-semantic*, în *Materiale și cercetări lingvistice*, 7, București, 1960.
- Miklosich, *Lexicon*: Frantz Miklosich, *Lexicon paleoslovenico-greco-latinum*, Viena, 1862-186.
- Младенов, *EP*: Стефан Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*, София, 1941.
- Murnu, *Studiu*: G. Murnu, *Studiu asupra elementului grec antefanariot în limba română*, București, 1894.

- Philippide, *Originea*: Al. Philippide, *Originea românilor*, I-II, Iași, 1925-1928.
- Pușcariu, *Limba*: Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I, Bucurști, 1976.
- Речник: *Български тълковен речник*, София, 1994.
- Roesler, *Die griechischen*: Roesler, *Die griechischen und türkischen Bestandtheile in Rumänischen*, Wien, 1865.
- Rosseti, *Istoria*: Al. Rosseti, *Istoria limbii române*, București, 1964.
- Sandfeld, *Linguistique*: Kr. Sandfeld, *Linguistique balkanique problems et résultats*, Paris, 1930.
- Tabacu, *Mic dicționar*: Șerban Tabacu, *Mic dicționar albanez-român, român-albanez*, București, 1996.
- Tomici, *Dicționar*: Mile Tomici, *Dicționar sârb-român*, vol. 1, 2, 3, Timișoara, 1998, 1999.
- Vasmer, *Die griechischen*: Max Vasmer, *Die griechischen Lehnwörter im Serbo-Kroatischen*, Berlin, 1944.